

DEBATT

Eftertankar – om kulturhistoriska museer, samtid, historia och identifikation

Det hör till ovanligheterna att en bok recense-
ras mer än en gång i en och samma tidskrift.
Så är heller inte dessa rader en recension, utan
ett friare försök att summera reflektioner och
formulera frågor i kölvattnet av läsningen av
*Ålskade museum. Svenska kulturhistoriska
museer som kulturskapare och samhällsbyg-
gare* (Charlotte Hyltén-Cavallius och Fredrik
Svanberg, 2016; recenserad av Eva Klang i
RIG nr 4/2016.) I bakgrunden för texten lig-
ger också den diskussion om boken som ut-
spann sig vid och omkring ett högre semina-
rium i etnologi vid Stockholms universitet
vintern 2017.

Boken *Ålskade museum* springer ut ur ett
par forskningsprojekt vars syfte var att pro-
blematisera svenska kulturhistoriska museers
sätt att representera nationen, i samtiden såväl
som i förfluten tid. Författarna påminner om
att dessa museer helt från starten, under andra
halvan av 1800-talet, kom till för att verka i
nationens tjänst. Utifrån exemplet National-
museum (vars uppdrag initialt omfattade
även arkeologiska och historiska utställning-
ar) noterar de att museet då förväntades till-
fredsställa en hel solfjäder av behov; det skul-
le manifesteras nationen, bilda och fostra fol-
ket, skapa ett nationellt medvetande och en
känsla av nationell gemenskap baserad på
kunskap om kultur och historia. I förläng-
ningen skulle det till och med, sett ur ett par
icke namngivna riksdagsledamöters synvin-
kel, kunna bidra till att stödja industrins fram-
gångar genom att öka människors välmående
(s. 13).

Författarnas premisser är att de kulturhisto-
riska museerna även fortsättningsvis står och
ska stå i nationens tjänst, men att en central
fråga då är vilka förståelser av nationen som
de utgår ifrån, bejakar och understöder i sin
egen praktik. Närmare bestämt (men utan vi-
dare diskussion eller kommentar) avses då de
offentligt finansierade och styrda museerna
på stats- och länsnivå, samtidigt som det stif-
telsesdrivna Nordiska museet ibland också fi-
gurerar i underlaget för resonemangen. För-
fattarna presenterar dessa museer som ”sam-
hällsinstitutioner som skapar, förvaltar och
ställer ut kulturarv” (s. 16) och betonar även
starkt deras roll i förverkligandet av kulturpo-
litiska ideal om samhällsnytta, ”däribland alla
människors rätt till delaktighet och i förläng-
ningen synlighet” (ibid.). Tonvikten i resone-
mangen ligger framför allt på museernas ut-
ställningsverksamhet; reflektioner om deras
insamlings- och bevarandeuppdrag lyser i
hög grad med sin frånvaro.

Till bokens förtjänster, enligt min mening,
hör att den i det första av de tre kapitel som är
baserade på empiriska studier skriver fram
och resonerar om distinktionen mellan natio-
nalism och ultranationalism. Nationalism
identifieras då, i enlighet med en brett etable-
rad samhälls- och kulturvetenskaplig tradi-
tion, som en ideologi och en samling prakti-
ker relaterade till ”grundtanken om national-
staten som mänsklig gemenskapsform” (s.
27). Författaren, i detta fall Fredrik Svanberg
ensam, framhåller att alla nationer är kulturel-
la konstruktioner som kräver ett ständigt ar-

bete för att upprätthållas, men påminner också om att mycket av detta arbete sker i former som är så inbäddade och förgivettagna i vardagen att det nationella böjningsmönstret lätt kan framstå som en given eller naturlig ordning. Skiljelinjen mellan nationalism och ultranationalism ligger, som jag förstår hans resonemang, framför allt i ultranationalismens kompromisslösa insisterande på nationens inre homogenitet och dess exkluderande politik gentemot de människor som definieras som utomstående. I denna verklighetsförståelse får historien ofta en central roll genom att tolkningar av historien – hårt filtrerade genom ett ultranationalistiskt raster – tas till intäkt för föreställningen om nationens egenart och kontinuitet över tid. Hur starka reaktioner ett ifrågasättande av denna verklighetsbild kan väcka exponeras i den del av detta kapitel som granskar ultranationalistiskt inspirerad kritik av museernas arbete med historia och kulturarv.

Boken rymmer ett visst mått av historisk tillbakablick på hur museer, i Sverige och i viss mån i Nazityskland, har verkat i nationalismens och ultranationalismens tjänst. Men som dess mest angelägna ärende uppfattar jag problematiseringen av hur samtida museer representerar Sverige och det svenska. Verbet representera har då dubbla innebörder (s. 20ff). Å ena sidan är det en funktionell synonym till återge eller gestalta; en museal representation är en framställning, i kondenserad form, av något som existerar eller utspelar sig utanför museets väggar. Å andra sidan syftar ordet representera på människors rätt att bli sedda och företrädna och utöva inflytande inom en gemenskap, i detta fall en nationalstatlig sådan. I *Ålskade museum* finns en stark koppling mellan dessa två dimensioner av representerande. Som jag förstår texten arbetar författarna i hög grad (för att inte säga uteslutande) utifrån tankemodellen att människors rätt att bli sedda, erkända och företrädna i musei- och kulturarvssektorn framför allt ska realiseras genom att deras levda erfarenheter

i högre grad än nu ska inkluderas och lyftas fram i museernas utställningar.

I bokens inledning tecknas kortfattat en lägesbeskrivning som motiverar detta ställningstagande:

Sverige är ett mångfaldssamhälle. Landet och dess människor kännetecknas av en stor variation i ursprung, livsstilar och kulturformer. I Sverige råder lagskyddad religionsfrihet, yttrandefrihet och skydd mot diskriminering för kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsvariation, sexuell läggning och ålder. Den svenska minoritetslagstiftningen omfattar samer, judar, romer, sverigefinnar och tornedalingar och innebär ett skydd av språk och kultur samt rätten till information och delaktighet i frågor som berör minoriteten. Den svenska mångfald som beskrivs ibland annat dessa lagar är inte i första hand en ideologi utan primärt det faktiska tillstånd som präglar samhället (s. 17, noter uteslutna).

Beskrivningen avser uppenbarligen samtiden. Men i direkt anslutning, i närmast följande stycke, påpekar författarna att mångfalden också är ”ett historiskt faktum”. Som konkretisering noterar de att vi inte vet hur de som levde på sten- och bronsåldern i Skandinavien identifierade sig själva, men vi vet att ”många människor redan då” levde på rörlig fot eller förflyttade sig långt, att de levde på olika sätt och att livsformerna förändrades grundligt över tid; att det under järnålder och under vikingatid fanns olika grupperingar, identiteter och folkslag i Skandinavien och att ”f/lera av dagens erkända minoritetsgrupper och religioner” har levt länge i det som nu – men i ett relativt sett kort tidsperspektiv – har blivit känt som Sverige (ibid.).

Båda dessa textpartier är centrala förutsättningar för den problembeskrivning som ligger till grund för boken: att museerna ska representera Sverige och det svenska på ett sätt som är adekvat i förhållande till hur samhället ser ut och har sett ut – eller, om man tar fasta på representationsbegreppets andra innebörd: de ska representera nationen och

dess gemensamma minne så att alla som lever i Sverige ska kunna känna sig inkluderade. Så är ännu inte fallet, konstaterar författarna framför allt i bokens tredje och fjärde kapitel. Där granskas i tur och ordning hur museerna förhåller sig till och ställer ut religiösa kulturarv, respektive hur de gestaltar människor, tredimensionellt som figurer eller dockor, eller på bilder som är stora nog att ge besökarna känslan av att möta en individ. Vad gäller de religiösa kulturarven konstateras då, på basis av en enkätundersökning, intervjuer och fältarbeten i utställningar, att museerna i liten grad förhåller sig till och exponerar denna typ av kulturarv, att de i de sällsynta fall där detta sker oftare hanterar religiösa objekt som konstföremål snarare än som delar av en religiös verklighet, att de generellt tenderar att utgå från att svensk normalitet är sekulär och att religiositet är en egenskap som kännetecknar minoriteter – och sist men inte minst, att den kyrkoantikvariska ersättning som utgår från staten till stift och församlingar i praktiken är ett instrument som slentrianmässigt privilegierar kristendom och bidrar till att osynliggöra andra religiösa kulturarv. Vad gäller gestaltning av människor visar en analys av drygt 1000 gestaltningar exponerade på 16 museer under åren 2014–15 en överväldigande dominans av representationer av män på bekostnad av kvinnor, vuxna i sin krafts dagar på bekostnad av barn, unga och gamla, ljushyade på bekostnad av människor som bokstavligt sett har annan hudfärg eller som tydligt förknippas med ett utländskt ursprung, heterosexualitet på bekostnad av tydligt homo-, bi-, transsexuella eller queera människor, relationer och läggningar, och människor utan funktionsnedsättningar på bekostnad av människor som tydligt uppvisar någon form av sådan nedsättning. De nationella minoriteter som nämns i det inledande kapitlet lyser också i stort sett med sin frånvaro i det studerade urvalet.

Det är bland annat mot bakgrund av dessa resultat som författarna argumenterar för att

kulturhistoriska museer i Sverige har ett mångfalds- och breddningsarbete framför sig, och det är till detta arbete som boken, som jag förstår den, vill bidra. Bidraget består då snarare i att kartlägga tingens tillstånd och peka ut en övergripande riktning för förändringsarbetet, än att konkret resonera om eller exemplifiera hur förändringsarbetet kan utföras.

Boken är angelägen. Det är tveklöst så att de allmänna/offentliga museerna har en viktig roll att fylla i samhällsbygget och att deras publika verksamhet – såväl utställningar som andra mer eller mindre interaktiva evenemang – kan läsas som det officiella Sveriges berättelse om den egna historien, kulturen och nationens beskaffenhet. Det är också uppenbart, på många sätt på de ca 200 sidorna, att tankarna är tänkta, undersökningarna gjorda och argumenten formulerade i en tid och ett sammanhang där andra aktörer i det svenska samhället insisterar på helt andra verklighetsbilder och agendor än författarna. Dessa andra kommer till tals, indirekt, i det ovan nämnda kapitel som granskar dels den historiska kopplingen mellan nationalism och museer, dels den kritik mot museernas framställning av historia och kulturarv som i senare tid har artikulrats på olika nätforum. I denna kritik, som i boken presenteras som ultranationell (med eller utan inslag av uttalad rasideologi) artikuleras som framgick ovan tvärtom en förståelse av den svenska nationen som präglad av djup historisk kontinuitet, homogen och i grunden antagonistisk till minoriteter.

De frågor som boken väcker under min läsning handlar om tre teman: författarnas inledande lägesbeskrivning, vad de säger och inte säger om museernas uppdrag, samt tekniker för publikens/medborgarnas inkludering och engagemang. Som en röd tråd genom alla tre reflektionerna löper frågor om relationen mellan historia och samtid. När jag försöker sätta ord på tankarna i det följande är det framför allt med ambitionen att inspirera till fortsatt samtal och fördjupad reflektion om

hur samtida perspektiv, frågor och ambitioner kan ligga till grund för gestaltningar av förfluten tid, och hur detta kan göras på sätt som skapar den breda inkludering i samtiden som författarna så tydligt förespråkar.

Den första reflektionen rör den bild som författarna ger av samtida och historisk mångfald. Det ovan citerade partiet om samtiden vilar tungt på hänvisningar till den lagstiftning som ska säkra religions- och yttrandefrihet och vara ett värn mot diskriminering, samt på lagen om nationella minoriteter. Det är tveklöst sant, som författarna noterar, att detta är en beskrivning av ett faktiskt tillstånd (snarare än en ideologiskt färgad dröm om hur det borde vara). Det de inte kommenterar i löptexten – men som framgår av de två noter jag inte inkluderade i citatet – är att såväl lagstiftning som minoritetsrättigheter är tillkomna i vad som relativt sett framstår som historisk närtid, från 1951 och framåt. Det efterföljande resonemanget om historisk mångfald rymmer led efter led påståenden som i sig också framstår som helt korrekta och adekvata; det är definitivt så att vi inte vet vilka identitetskategorier som var relevanta i sten- eller järnåldern, det är ett faktum att det förekom förflyttningar och kontakter mellan olika territorier redan under förhistorisk tid, och så vidare. Men den fråga som inte adresseras i partiet om historisk mångfald är om det också finns skillnader mellan den mångfald som präglar det sena 1900-talet och 2000-talet å ena sidan och stenåldern, järnåldern och sekel efter sekel i historisk tid å andra sidan. Det torde vara självklart att så är fallet. Kanske har författarna tänkt att det är så uppenbart att det inte behöver kommenteras – medan likheterna däremot behöver lyftas fram. Det är självklart också så att uppgiften att närmare kommentera kontinuitet och förändring under flera tusentals år kan te sig på kanten till oöverstiglig. Likafullt kan den presentation som nu ges ge intryck av en bristande känslighet för historisk variation, eller för att samtida mångfald prioriteras och läggs som ett domi-

nant raster över förståelsen av den historiska. I värsta fall kan detta också tolkas som en önskan att skriva om historien så att den bättre svarar mot nuet – även om jag är övertygad om att detta inte är författarnas avsikt.

Det andra temat är vad författarna säger och inte säger om museernas uppdrag. Som recensenten i *RIG*, Eva Klang, noterar (2016: 235) diskuterar de knappast alls hur museernas uppdrag och arbetsätt har förändrats under de senaste två decennierna. Hennes kortbeskrivning av den utveckling som har skett under denna period är att fokus på ”minne och bildning” för medborgarna allt oftare har fått konkurrens av förväntningar på att museerna ska ”vara händelserika och dynamiska, öppna och bjuda in till delaktighet och medskapande” (ibid.). Förändringen handlar på ett plan – som Klang tydligt lyfter fram – om museernas sätt att adressera sin publik. Förväntas människor komma dit för att lära, underförstått vara mottagare i en envägsprocess där det är museet som sitter inne med kunskapen och förmedlar den, eller adresseras publiken som människor som både ska ta del i ett bredare spektrum, med alla sina sinnen, och vara en mer bidragande part i interaktionen? En parallell och väl så central fråga, som antyds mer i förbigående i Klangs formulering, är om museerna också förväntas gestalta ”minne”, som nämns i det första ledet i hennes fråga, i mindre grad, och i ökande grad exponera och gestalta helt samtida fenomen.

Det behöver naturligtvis inte vara två skilda uppdrag att bilda och fostra respektive engagera och bjuda in till delaktighet. I den bästa av världar skulle aspekterna kunna flätas samman. På samma sätt borde museerna inte behöva välja mellan att gestalta förfluten tid eller samtid; rimligtvis ska de göra båda delar. Men kanske kan man fundera över proportionerna. I vilken grad ska museerna även fortsättningsvis representera förfluten tid? Och med vilka ambitioner? Denna fråga är, menar jag, underkommunicerad i *Älskade museum*, på samma sätt som kontrasterna

mellan de olika epoker som faller inom museernas potentiella ansvarsområde är underkommunicerad. Med reservation för att jag läser in något i texten som inte är avsett, så menar jag att det finns en tendens i resonemanget att använda samtidens kulturella kategorier och prioriteringar som raster för förståelsen av historien.

Detta är en kritisk punkt i argumentationen, som tål att vrida och vända på och betrakta ur olika vinklar. Å ena sidan måste vi ju använda ett samtida raster. För visst ska vi utnyttja alla våra samtida förmågor att reflektera, tänka och känna när vi närmar oss det förflutna? Och visst ska vi ställa frågor till historien utifrån vad vi vet, kan och finner meningsfullt och rätt och riktigt idag? Å andra sidan: ja, vi ska fråga utifrån vad vi vet idag, men med betoning på fråga. Om vi låter även svaren, det vill säga beskrivningarna av det förflutna formas direkt av samtida förståelser, prioriteringar och bedömningar, så riskerar vi att lägga en samtida verklighetsförståelse som en våt filt över tider och världar som var annorlunda, ibland radikalt annorlunda, än vår egen. Jag tror inte att författarna förespråkar detta. Men de hade här och där kunnat gardera sig bättre i texten mot den sortens reception av deras resonemang. Jag ska konkretisera med hjälp av ett par exempel. I granskningen av hur museerna gestaltar människor noteras i samband med aspekten ålder att tonårsliv "saknas till stor del som gestaltad erfarenhet i utställningarna" (s. 160). Detta är naturligtvis en stor brist om de representationer som granskas handlar om perioder och miljöer där tonårsliv är ett kulturellt etablerat fenomen – det vill säga, i grova drag, från 1950-talet och framåt. Om utställningarna representerar stenålder, 1200-tal eller 1600-tal däremot, är frånvaron kanske tvärtom helt i sin ordning. Detta betyder självklart inte att frågan om olika faser av livslopp är irrelevant i gestaltningar av dessa tidsrum, bara att de frågor som ställs till och om perioden måste vara mer empiriskt öppna för variation. Hur

strukturerades livslopp kulturellt i den aktuella perioden? Vilka faser, gränser och övergångar var viktiga, hur tolkades och uppmärksammades de, hur är de märkbara i källmaterialet (det vill säga, på vilka sätt har de satt spår som eftervärlden kan tolka), och vilka möjligheter och begränsningar formade de för levande människor i det aktuella sammanhanget? Ett annat exempel är ambitionen att undvika heteronormativa representationer (s. 165ff). Det är en ambition som rimligtvis måste bädda för en hög grad av vaksamhet mot slentrianmässigt heteronormativa stereotyper (inklusive till exempel kärnfamiljsliknande representationer av miljöer från tider då kärnfamiljen inte finns belagd som organisationsform – och min gissning är att sådana representationer i dagsläget kan vara allt för många, även i sammanhang där de absolut inte är motiverade). Men det är inte en ambition som bör realiseras genom att representera homosexuell identitet efter samtida mall i perioder när denna identitetskategori ännu inte var formerad. Vad gäller de nationella minoriteterna (s. 86, 169f), för att peka på ett tredje exempel, är det tveklöst så att deras historia och kulturarv ska gestaltas på allmänna nationella museer, som båda författarna understryker – helst då på sätt som tydliggör omständigheter, villkor och livsformer både i samtid och förfluten tid.

Min tredje reflektion rör modeller och tekniker för engagemang och inkludering. En av *Älskade museums* bärande premisser är att alla representationer, oberoende av tema eller ämne, ska göras på ett sätt som främjar relevans och igenkännande i nuet. Författarna är också mycket tydliga med att alla kategorier i samhället ska vara representerade – hela den mångfald som finns i samhället idag ska adresseras, återspeglas och bekräftas i de offentliga museernas verksamheter. Detta gäller både när museerna representerar samtida fenomen och när de representerar historiska, både när de tar in och bearbetar nytt material som direkt omsätts i nya utställningar och när

de utnyttjar befintliga samlingar. I kapitlet om de religiösa kulturarven adresserar författaren, här Charlotte Hyltén-Cavallius ensam, den tänkbara invändningen att det inte finns material i samlingarna (s. 84ff) för sådana representationer. Av resonemangen i boken som helhet står klart att författarna uppfattar detta som ett hinder som inte bara kan få bestå; det måste tvärtom tacklas både genom ett medvetet och analytiskt sätt att använda det material som redan finns och genom riktade kompletteringsinsamlingar.

Den ståndpunkten framstår också som högst rimlig, liksom grundtesen att museerna inte ska ha en homogeniserande verklighetsbeskrivning som mall och inte slentrianmässigt ska prioritera majoriteten. Vad jag saknar i detta sammanhang, liksom i punkten ovan, är problematiseringar av mötet mellan samtids perspektiv och de äldre samlingar som är tillkomna i tider och tankeklimat som kan vara mycket avlägsna dem vi lever med idag.

Men jag saknar också reflektion och diskussion om olika möjliga modeller för igenkännande, engagemang och identifikation. Både mellan och på raderna i *Älskade museum* får jag intryck av att den modell för inkludering som författarna ser för sig är att människor inkluderas när de känner igen sig själva, sin grupp eller sin kategori – i kapitlet om de religiösa kulturarven stundtals också när de själva är med och utformar berättelsen om sin grupp eller kategori. Det är inte säkert att författarna menar bara detta. Kanske tänker de också i andra termer, utan att kommentera det, och kanske har de avstått från att utveckla temat vidare utifrån premissen att det inte ryms i deras uppdrag mellan just dessa pärmar. Men samtidigt är tanken om en inklu-

derande museipraktik så central för deras argumentation att det inte hade skadat om de hade resonerat något mer om saken. Någon, eller helst många, borde brottas mer med frågan ur ett bredare och mer komplext perspektiv. Om museerna ska vara mötesplatser där samhällets mångfald representeras och speglas – måste vi då inte sträcka oss också efter representationer där vi kan känna igen oss i det vi inte känner eller inte själva representerar? Hur bäddar ett museum för sådant? Hur utformar man representationer som kan bädda för ett sådant mottagande? Och med vilka inställningar och känslor behöver allmänheten närma sig museet för att sådana möten ska kunna bli en realitet? Kanske med en iver efter att ta till sig det man inledningsvis inte vet eller är del av – som när inflyttare gör en ny plats och dess rutiner och dess historia till sin, eller när ingifta familjemedlemmar lär sig berättelserna om det som hände innan de själva var på plats. Men det som är verksamt i sådana sammanhang måste vara en kombination av (minst) två parter inställningar. Om de som redan vet inte delar och bjuder in, så kan ingen lära sig något den inte redan vet. Och om vi alla stänger dörren för representationer av erfarenheter som vi inte ser som våra egna, så minskar radikalt våra förutsättningar att förstå det vi inte själva har levt. I båda fallen är resultatet en förlust. Därför skulle jag önska att många går in i den verkstad som författarna till *Älskade museum* pekar mot.

Barbro Blehr, professor
Institutionen för etnologi, religionshistoria
och genusvetenskap, Stockholm